

20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri

Editörler:

Cihat YILDIRIM · Fatih TUĞLUOĞLU
Mustafa GÖKÇE · Osman OKUMUŞ

Editörler:

Doç. Dr. Cihat YILDIRIM - Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE - Dr. Öğr. Üyesi Osman OKUMUŞ

20. YÜZYILDA TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ

ISBN 978-625-7676-28-1

DOI 10.14527/9786257676281

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Şubat 2021, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 395 85 71

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47479

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Türkler, coğrafi manada doğuda Doğu Türkistan'dan batıda Orta Avrupa'ya uzanan, kuzeyde Sibirya, güneyde ise Hindistan'dan Afganistan, Basra ve Kıbrıs hattına uzanan geniş bir alanda yaşamaktadır. Bu geniş coğrafyada bağımsız Türk devletleri olduğu gibi başka ülkelerin egemenliği altında yaşayan Türkler de vardır. Çalışmanın başlık seçiminde "Türk Dünyası" tabirinin tercih edilmesi hem geniş bir coğrafyaya hem de birbirinden farklı hâkimiyet anlayışına sahip Türkleri açıklamak için kullanılmıştır.

Türk Dünyasının 18. ve 19. yüzyılları gerek siyasi gerekse iktisadi bakımdan sıkıntılı geçirmiştir. Bu süreçte elbette Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan zayıflaması etkili olmuştur. Ancak diğer yandan Çarlık Rusya'sının Karadeniz'in kuzeyindeki Türk yurtları ile Kafkasya ve Türkistan'ı ele geçirmiş olması da bu sıkıntılı sürecin bir diğer nedenidir. Bunların dışında; Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler gibi gelişmeler; Doğu karşısında Batıya bir ivme kazandırmış ve özellikle Doğu Avrupa ve Balkan coğrafyasında Türk hâkimiyetinin zayıflamasına neden olmuştur. Bunlara ek olarak Fransız İnkılabı neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik olgusunun da bu doğrultuda Çarlık Rusya'sının takip ettiği Pan-slavist politikaların da bölgede yaşayan Türkler üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur.

Osmanlı Devleti, Batı'nın yükselişi karşısında yaşadığı gerilemeden kurtulma ve yine aynı asırlar içerisinde bir takım yenilenme gayretleri ile bu kötü gidişi tersine çevirmeye çalışmıştır. Askeri, idari, eğitim ve kültür alanlarında bir dizi reformlar yapılmış; ancak, bu reformlar bir türlü kötü gidişi engelleyememiştir. Bu reformist yaklaşımlar devleti eski güç ve ihtişamına kavuşturmuş olmasa da 20. yüzyıla bilimsel, düşünsel, teknik ve bir entelektüel birikimi miras bırakmıştır.

Yaşanan siyasi gerileme Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan düşünürlerin, eğitim ve bilim adamları ile ehli kalem yazarların gündemi haline gelmiştir. Bu bağlamda bir takım hal çareleri düşünülmüş ve devrin aydınları belirli fikirler etrafında çözümler üretmeye çalışmışlardır. Batıcılık, Osmanlılık ve Türkçülük gibi fikirler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle Türkçülük fikrini Osmanlı ilim çevrelerine benimseten bazı aydınların Kırım, Kafkasya ve Türkistan'dan gelmiş olması da manidardır. 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen "Türk İnkılabı" ve "Türk Modernleşmesi" bu fikirlerden beslenmiştir.

20. yüzyıla girerken Türk Dünyası'nın en büyük ve en önemli siyasi temsilcisi konumunda olan Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve iktisadi problemleri katlanarak büyümüştür. Diğer yandan kaybedilen savaşların birer neticesi olarak devletin hâkimiyet alanı da gittikçe daralmıştır. Türk ülkelerinin birer birer elden çıkması

aynı zamanda Balkanlardan, Doğu Avrupa, Türkistan ve Kafkasyadan Anadolu'ya yönelik yoğun bir göçün yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Söz konusu göçler 93 Harbi ve Balkan Harpleri neticelerinde daha yoğun olarak yaşanmıştır. Bu göçler Anadolu'nun demografik yapısını Türklük lehine olumlu etkilerken, göç edilmek suretiyle terk olunan Türk ülkelerindeki demografik yapıyı Türklük ve İslamlık aleyhine etkilemiştir. Bu göçlerin elbette sosyal, kültürel ve ekonomik neticeleri de olmuştur.

Balkan Savaşları bu coğrafyadaki Türk ülkelerinin tamamen elden çıkmasına sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı ise tüm Dünya'yı etkilediği gibi Türk Dünyası'nı da olumsuz etkilemiştir. Bu savaş neticesinde Osmanlı Devleti resmen ve fiilen hükümlanlığını yitirmiştir. Diğer yandan Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve bu devletin egemenliği altında yaşayan Türkler, hürriyetlerine kavuşma imkânı bulmuşlardır. Ancak ihtilal sürecinde yaşanan iç savaşta kazanan Bolşevikler Çarlık Rusya'sının egemenliği altında bulunan ve ihtilal aşamasında bağımsızlığını ilan eden devletleri yeniden ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde Anadolu Türkleri verilen bir Milli Mücadele neticesinde bağımsızlığını korumuştur. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti adını alan bu Türk devleti Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar geçen süreç içinde bağımsız yegâne Türk devleti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde Türk Dünyası'nın farklı coğrafyalarındaki Türklerle gerek siyasi, gerek askeri ve gerekse kültürel bakımdan ilgilenmeye çalışmıştır.

SSCB döneminde Türk dünyası ile Türkiye'nin ilişkileri son derece sınırlı kalmıştır. Türkiye, soydaşlarının durumuyla, başka bir ülkenin içişlerine karışmama ve dış politikada denge prensibi nedeniyle ilgilenememişti. Bir yandan Kıbrıs Barış Harekâtı neticesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuş, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu olumlu gelişmeler neticesinde Türk Dünyası birkaç asırdır süregelen makûs talihini yenmiştir. Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra özellikle Orta Asya Türkleri ile doğrudan ve sağlıklı ilişki kurma imkânı elde etmiştir. Türkiye, ilgili ülkelerle hemen siyasi ilişki kurduğu gibi onların ekonomilerinin dünya ekonomisine adapte olmaları ve demokrasilerini geliştirmeleri konusunda yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte Türkiye, bölge ülkelerinde küresel güçlerin rekabetiyle karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin yerini almaya çalışan Rusya Federasyonu ile ABD'nin bölgede etkinlik kurma girişimleri Türkiye'nin çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Tüm olumsuzluklara karşın Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ilişkileri büyük potansiyele sahiptir.

Bu yeni dönem Türk devletlerinin kendi aralarında yapacakları iktisadi, kültürel ve politik dayanışma ile birbirlerini destekledikleri ve birbirlerinin gelişimi-

ne katkı sundukları bir dönem olacaktır. Gaspıralı İsmail'in formüle ettiği "dilde, fikirde ve işte birlik" temin edilebildiği ölçüde; Türk devletleri gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte dikkate alınan bir güç haline gelecektir. Türk devletlerinin egemenliklerini korumaları ve siyasal varlıklarını sürdürmeleri; kendilerini askeri, siyasi, iktisadi, kültürel ve bilimsel bakımdan geliştirmeleri ile mümkün olacaktır. Bu gelişimin gerçekleşmesi noktasında Türk Dünyasının işbirliği zaruridir. Söz konusu dayanışma ve işbirliğini sadece bağımsız Türk devletleri ölçüğünde düşünmemek gerekmektedir. Farklı ülkelerin egemenliği altında yaşayan Türk topluluklarını da bu dayanışma ve işbirliği içerisinde değerlendirmek daha uygun bir politika olacaktır. Türk devletleri ve toplulukları bu dayanışma ve işbirliğini, kısa vadeli bir kar - zarar ölçüğünde değil uzun soluklu bir dayanışma duygusu ile siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan bir varoluş meselesi olarak görmelidirler.

Akademik ve siyasi çevrelerde Türk Dünyası ile ilgili birçok yayın bulunmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde Türk Dünyası araştırmalarına ilgi artmış ve birçok tarihi, siyasi, iktisadi ve kültürel içerikte birçok çalışma yapılmıştır. Türk Dünyası'nın tarihi ve kültürel birikimi yanında sorunlarına yönelik araştırmalar da yapılagelmiştir. Tarih ve siyaset bilimi alanındaki uzmanların münferit olarak Türkiye'nin Türk Dünyası'ndaki devletler ve topluluklarla olan ilişkileri üzerine birçok araştırmaları bulunmaktadır. Ancak bu araştırmalar ya belirli bir zaman dilimiyle ya da belirli devletler ve topluluklarla sınırlanmış çalışmalardır. Bu bakımdan Türkiye ile Türk Dünyası'ndaki devletler ve topluluklar arasındaki münasebetleri ele alan derli toplu bir çalışma ihtiyacı hissedilmiştir.

Bu çalışmada 20. yüzyıl boyunca Türkiye ile Türk Dünyası'ndaki devletler ve toplulukların ilişkileri olabildiğince ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bir yandan Türkiye'nin dış politikasına ilişkin gelişmeleri bir yandan da Türk devlet ve toplulukları ile ilişkileri, son gelişmelerin ışığında değerlendirmektedir.

Çalışmaya katkı sunan değerli araştırmacıların her biri kendi alanlarında uzman olup yazdıkları bölümün teması üzerine bu aşamaya kadar birçok araştırma ve yayın yapmıştır. Bu cihetle çalışmanın Türkiye ve Türk Dünyası araştırmalarında mühim bir boşluğu doldurması ve yeni araştırmalara da farklı bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir. "20.Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri" isimli bu çalışmamızın hazırlanmasına katkı sunan kıymetli araştırmacılara ve çalışmamızın yayınlanmasında emeği geçen Pegem Akademi çalışanlarına şükranlarımızı sunarız.

Editörler

Aksaray

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editörler:

Doç. Dr. Cihat YILDIRIM - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8642-088X

Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0003-3384-0068

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7685-7594

Dr. Öğr. Üyesi Osman OKUMUŞ - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-6304-4201

1. Bölüm: Çağdaş Türk Dünyası (Tarih-Coğrafya-Oluşum)

Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER - Süleyman Demirel Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-4019-4976

2. Bölüm: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7685-7594

Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOMBULOĞLU - Mersin Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8061-4480

3. Bölüm: Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Serdar YILMAZ - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ORCID No: 0000-0003-3400-3392

4. Bölüm: Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri

Doç. Dr. Cihat YILDIRIM - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8642-088X

5. Bölüm: Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Doç. Dr. Murat KÖYLÜ - Çaç Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7759-7675

6. Bölüm: Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-4788-0274

7. Bölüm: Türkiye-Tacikistan İlişkileri

Prof. Dr. Fahri TÜRK - Trakya Üniversitesi

ORCID No: 0000-0003-0117-0573

8. Bölüm: Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Prof. Dr. Kamer KASIM - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9594-5183

9. Bölüm: Türkiye-Ahıska Türkleri İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Fadime TOSİK DİNÇ - Gaziantep Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-8580-5910

10. Bölüm: Türkiye-Avrupa Türkleri İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Bekir GÜNDOĞMUŞ - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4279-5935

11. Bölüm: Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri

Doç. Dr. Yücel NAMAL - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-8074-0134
Dr. Fatma ÇALIK ORHUN - Araştırmacı
ORCID No: 0000-0002-7292-6406

12. Bölüm: Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri

Doç. Dr. Tekin TUNCER - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3985-8341

13. Bölüm: Türkiye-Gagavuz Türkleri İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1169-2949

14. Bölüm: Türkiye ve Kafkasya'daki Türk Dünyası İlişkileri

Dr. Mustafa ÜREN - Araştırmacı
ORCID No: 0000-0001-5662-3248

15. Bölüm: Türkiye-Kırım İlişkileri

Doç. Dr. Hasan IŞIK - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3033-4867
Doktora Öğrencisi Ahmet DOĞAN - Araştırmacı
ORCID No: 0000-0003-2685-957X

16. Bölüm: Türkiye-Macaristan İlişkileri

Prof. Dr. Melek ÇOLAK - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6037-1039

17. Bölüm: Türkiye-Ortadoğu Türkleri İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Ziya ABBAS - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0003-3701-1400

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul KORKMAZ - Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-5497-6314

18. Bölüm: Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri

Doç. Dr. Oktay BERBER - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-1609-3171

**19. Bölüm: Türk Dünyasında Diplomasiden Kurumsallaşmaya: Türksoy,
Türkpa ve Türk Keneşi**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK - Aksaray Üniversitesi

ORCID:0000-0003-3556-9216

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Bölümler ve Yazarları.....	vii

1. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI (TARİH-COĞRAFYA-OLUŞUM)

GİRİŞ.....	1
Bağımsız Türk Devletleri.....	2
Azerbaycan Cumhuriyeti	2
Türklerin Azerbaycan'a İlk Gelişleri	4
Kazakistan Cumhuriyeti.....	6
Kazak Adı	6
Kazakistan Coğrafyası	7
Kazak Tarihi	8
Kırgızistan Cumhuriyeti	10
Kırgız Adı	10
Kırgızistan Coğrafyası	12
Kırgız Milletinin Oluşumu, Kök Türk ve Uygur Döneminde Kırgızlar.....	13
Türkmenistan Cumhuriyeti	15
Türkmen adı	15
Türkmenistan Coğrafyası	16
Türkmenistan Tarihi	16
Özbekistan Cumhuriyeti.....	19
Özbek Adı	19
Özbekistan Coğrafyası.....	20
Özbek Tarihi	20
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.....	22
Kıbrıs Adı ve Kıbrıs Coğrafyası.....	22
Osmanlı Öncesi Kıbrıs Tarihi.....	23
Osmanlı Döneminde Kıbrıs.....	23
Özerk (Muhtar, Yarı Bağımsız) Türk Toplulukları.....	25
İdil-Ural Türkleri (Tatar, Başkurt, Çuvaş).....	25
Doğu Türkistan Türkleri	27
Kırım Türkleri	28
Sibirya Türkleri (Saha/Yakut, Tuva, Hakas, Şor ve Altay).....	29
Gagauz (Kök Oğuz) Türkleri	32
Türk Nüfus Bölgeleri.....	34
Kuzey Kafkasya Türkleri.....	34

Balkan Türkleri (Bulgaristan, Batı Trakya/Yunanistan Türkleri)	36
Orta Doğu Türkleri (Suriye, Irak ve İran).....	38
SON BİR SÖZ.....	41
ÖZET	42
KAYNAKÇA	43

2. BÖLÜM TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ	49
20. Yüzyılın Başında Osmanlı ve Azerbaycan Arasındaki İlişkiler.....	51
Sovyet Rusya Döneminde Azerbaycan'la İlişkiler.....	55
Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	57
Siyasi İlişkiler	58
Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yukarı Karabağ Sorunu'nun Yeri	63
Ekonomik İlişkiler.....	67
Enerji Bağlamında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	69
SONUÇ.....	74
ÖZET	76
KAYNAKÇA	78

3. BÖLÜM TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	83
Kısa Kazakistan Tarihi	84
Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kazaklar İle Olan İlişkiler	87
1923-1991 Arası Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti -Türkiye İlişkileri	88
1991-2020 Arası Kazakistan-Türkiye İlişkileri	89
Siyasi İlişkiler	89
Ekonomik İlişkiler.....	96
Eğitim ve Kültürel İlişkiler	105
Askeri İlişkiler.....	109
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	112
ÖZET	114
KAYNAKÇA	115

4. BÖLÜM TARİHİ SÜREÇTE KIBRIS MESELESİ'NİN SEYRİ VE KIBRIS-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	121
Kıbrıs'ta İngiliz İdaresinin Tesisi ve İngiliz Yönetiminde Adâda Yaşanan Gelişmeler	126
Türkiye'nin Kıbrıs Davasını Sahiplenmesi ve Meselenin Uluslararası Bir Niteliğe Kavuşturulması Süreci	141
Londra - Zürih Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	150
Kanlı Noel Olayları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yıkılışı.....	159
Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu	172
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Kıbrıs Meselesi'nde 1983 Sonrası Yaşanan Gelişmeler	192
SONUÇ.....	211
ÖZET	214
KAYNAKÇA	214

5. BÖLÜM TÜRKİYE-KIRGIZISTAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	217
Cumhuriyet Dönemine Kadar Kırgızistan'ın Kısa Tarihi	218
Kırgızistan ile Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri.....	221
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1923-1938).....	222
SSCB Dönemi Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1921-1992)	224
SSCB`nin Dağılmasından Sonra Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1994-2002).....	229
Yakın Dönem ve Gelecekte Kırgızistan İle Türkiye Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkileri	237
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	240
ÖZET	243
KAYNAKÇA	244

6. BÖLÜM TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	247
Özbekistan'ın Kısa Tarihi	248
Sovyet Öncesi Özbek Tarihi.....	248
Sovyet Dönemi Özbek Tarihi ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulması	250

Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	253
Türkiye-Özbekistan İlişkileri	253
Osmanlı-Özbek Hanlıkları İlişkileri.....	254
Türkiye Cumhuriyeti-Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlişkileri	256
Türkiye Cumhuriyeti -Özbekistan Cumhuriyeti İlişkileri.....	261
Bağımsız Özbekistan Cumhuriyetinin Kuruluşu ve İlişkilerin Gelişmesinde Özal'ın Çabaları	261
Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Soğuk Dönem (1993-2016).....	266
Koalisyonlar Dönemi Türkiye-Özbekistan İlişkileri ve Kerimov'un Tepkili Siyaseti (1993-2003).....	268
AK Parti Dönemi Türkiye-Özbekistan İlişkileri: Siyasi Durağanlık (2003-2016)...	271
Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Yeniden Kucaklaşma: Mirziyoyev Dönemi (2016-2021)	275
SONUÇ	280
ÖZET	283
KAYNAKÇA	284

7. BÖLÜM TÜRKİYE-TACİKİSTAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	291
Yöntem ve Yazın	292
Tarihsel Arka Plan.....	293
Diplomasi	295
Türkiye'deki Tacik Muhalifler	297
Ekonomi ve Dış Ticaret.....	299
Tacikistan'daki Türk Yatırımları	301
Turizm	303
Din Hizmetleri Alanında İşbirliği.....	304
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı.....	306
İnsani ve Kalkınma Yardımları/ı	308
Eğitim, Kültür ve Dil.....	311
Büyük Öğrenci Projesi/Türkiye Bursları.....	312
Duşanbe Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi	312
Türk Dizileri.....	315
Taciklerin Türklere Bakışları	316
Türkiye'de Öğrenim Gören Tacik Öğrenciler	317
SONUÇ.....	318
ÖZET	320
KAYNAKÇA	320

8. BÖLÜM TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	325
Kısa Tarihçe.....	327
Çarlık Rusya'sı Dönemi	328
Sovyetler Birliği Dönemi.....	329
Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan	331
Niyazov Dönemi.....	331
Berdimuhammedov Dönemi.....	332
Türkmenistan Dış Politikası	334
Rusya ile İlişkiler	336
Çin ile İlişkiler	338
Türkiye ile İlişkiler	338
İran ile İlişkiler	339
ABD ile İlişkiler	340
Bölgesel Aktörlerle İlişkiler.....	341
Türkmenistan Ekonomisi.....	344
SONUÇ.....	346
ÖZET	347
KAYNAKÇA	348

9. BÖLÜM TÜRKİYE-AHISKA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ	353
Osmanlı Devleti'nin İdaresine Girişine Kadar Ahıskalı Türklerin Kısa Tarihi	354
Osmanlı Devleti'nin İdaresinde Ahıskalı Türkler	356
1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması Sonrası Ahıskalı Türkler	358
Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra Ahıskalı Türkler İle İlişkiler	367
1923-1945 Yılları Arasındaki İlişkiler	367
Fergana Olaylarına Kadar Geçen Süredeki İlişkiler (1945-1989)	373
Fergana Olayları ve Türkiye'nin Ahıskalı Türklerden Yeniden Haberdar Olması.....	378
2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ahıskalı Türklerle İlişkileri	388
SONUÇ	400
ÖZET	402
KAYNAKÇA	403

10. BÖLÜM TÜRKİYE-AVRUPA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	409
Tarihsel Süreçte Avrupa Türkleri	410
Birinci Aşama (1950-1970): İşgücü Göçü Antlaşmaları	413
İkinci Aşama (1970-1980): Aile Birleşmeleri	415
Üçüncü Aşama (1980-1990): İltica ve Geriye Göç	416
Dördüncü Aşama (1990-2020): Avrupa Türklerinin Kalıcılaşan Sorunları.....	417
Avrupa Türklerine İlişkin Sayısal Veriler	420
Almanya'da Yaşayan Avrupa Türkleri	421
Almanya Türklerinin Demografik Görünümü	421
Almanya Türklerinin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Siyasal Görünümü	423
Fransa'da Yaşayan Avrupa Türkleri	428
Fransa Türklerinin Demografik Görünümü	428
Fransa Türklerinin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Siyasi Görünümü	429
Hollanda'da Yaşayan Avrupa Türkleri.....	430
Hollanda Türklerinin Demografik Görünümü.....	430
Hollanda Türklerinin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Siyasi Görünümü.....	431
Avusturya'da Yaşayan Avrupa Türkleri.....	432
Avusturya Türklerinin Demografik Görünümü	432
Avusturya Türklerinin Ekonomik Sosyo-Kültürel ve Siyasi Görünümü	433
Türkiye – Avrupa Türkleri İlişkisi	436
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	438
ÖZET	439
KAYNAKÇA	440

11. BÖLÜM TÜRKİYE-BALKAN TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	443
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye ve Balkan Türkleri	449
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ve Balkan Türkleri.....	460
Soğuk Savaş Dönemi Türkiye ve Balkan Türkleri.....	465
Soğuk Savaş Ardından Günümüze Türkiye ve Balkan Türkleri (1990-2020)	472
SONUÇ.....	504
ÖZET	509
KAYNAKÇA	509

12. BÖLÜM DOĞU TÜRKİSTAN BAĞLAMINDA OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	521
Yakup Han'dan II. Dünya Savaşına Kadar Doğu Türkistan-Türkiye İlişkileri ...	524
II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Doğu Türkistan İlişkileri.....	529
Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Tarafından Tanınması Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri ve Bununun Doğu Türkistan Meselesine Yansımaları.....	540
SONUÇ.....	560
ÖZET	565
KAYNAKÇA	566

13. BÖLÜM TÜRKİYE-GAGAVUZ TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

Gagavuz Türkleri Hakkında Genel Bilgiler	569
Gagavuz Özerk Bölgesi Kimliği.....	571
GİRİŞ.....	572
Kısaca Gagavuz Türklerinin Tarihi.....	573
Türkiye Cumhuriyeti ile Gagavuz Türkleri Arasındaki İlişkiler	577
Osmanlı Devleti Dönemindeki İlişkiler	577
Cumhuriyet Dönemindeki İlişkiler	578
Gagavuz Türkleri Kayıtlarında Mustafa Kemal Atatürk	579
Kemal'in Öğretmenleri.....	581
SSCB Sonrası Türkiye - Gagavuz Türkleri İlişkileri.....	582
SONUÇ.....	583
SON SÖZ.....	584
ÖZET	585
KAYNAKÇA	585

14. BÖLÜM TÜRKİYE VE KAFKASYA'DAKİ TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	593
Kafkasya'nın Coğrafi Konumu	596
Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi	598
Tarihsel Süreç İçinde Kafkasya'da Türk Dünyasının Oluşumu.....	600
Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı Fethi ve Bölgeyle İlişkileri	605
Rus Çarlığı'nın Kafkasya'yı İşgali ve Bölgeyi Çıkarlarına Göre Şekillendirmesi	608
I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'daki Türk Dünyası ve Türkiye İle İlişkileri.....	616

Soğuk Savaş Sonrası Kafkasyadaki Türk Dünyası ve Türkiye İle İlişkileri	622
SONUÇ	628
ÖZET	635
KAYNAKÇA	636

15. BÖLÜM TÜRKİYE-KIRIM İLİŞKİLERİ

GİRİŞ	641
Birinci Dünya Harbi Esnasında Kırım ilişkileri	646
İki Dünya Harbi Arasında Türkiye-Kırım İlişkileri	648
II. Dünya Savaşından Sovyetler Birliğinin Dağılmasına Kadar Geçen Sürede Türkiye Kırım İlişkileri	650
Sovyetler Birliğinin Dağılması ve Türkiye-Ukrayna İlişkileri Ekseninde Türkiye-Kırım İlişkileri	651
Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Türkiye'nin Tutumu	653
SONUÇ	655
ÖZET	655
KAYNAKÇA	656

16. BÖLÜM TÜRKİYE-MACARİSTAN İLİŞKİLERİ

GİRİŞ	659
Geçmişten XX. Yüzyıl Başlarına Doğru Türk-Macar İlişkilerine Genel Bir Bakış	661
XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk-Macar İlişkileri	661
XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıl Başlarına Doğru Türk -Macar İlişkileri ..	663
Siyasi İlişkiler	663
Kültürel İlişkiler	666
Ekonomik İlişkiler	668
XX. Yüzyılda Türkiye-Macaristan İlişkileri	669
Atatürk Döneminde Türk-Macar İlişkileri	669
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Macar İlişkileri (1923-1938)	671
Siyasi İlişkiler	671
Kültürel İlişkiler	673
Ekonomik İlişkiler	676
İsmet İnönü Döneminde Türk-Macar İlişkileri (1938-1950)	678
Demokrat Parti (DP) Döneminde Türk-Macar İlişkileri (1950-1960)	679
Demokrat Parti Döneminden Sonra Yakın Dönem Türk-Macar İlişkileri (1960-2000)	680

XXI. Yüzyıla Giderken Türkiye-Macaristan İlişkilerine Kültür Penceresinden Bakmak.....	681
SON SÖZ YERİNE.....	683
ÖZET	686
KAYNAKÇA	687

17. BÖLÜM TÜRKİYE-ORTADOĞU TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	691
Irak Türkmenleri.....	693
Irak'ta Türkmen Varlığı.....	693
Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri.....	698
Suriye Türkmenleri.....	706
Suriye'de Türkmen Varlığı.....	706
Türkiye-Suriye Türkmenleri ilişkileri.....	709
SONUÇ.....	717
ÖZET	719
KAYNAKÇA	720

18. BÖLÜM TÜRKİYE-RUSYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

GİRİŞ.....	723
Yüzyıl Başında İstanbul Merkezli İlişkiler.....	726
Sovyet İhtilalinden İkinci Dünya Savaşına.....	734
Soğuk Savaş Dönemindeki İlişkiler.....	744
Sovyetlerin Dağılmasından Sonraki İlişkiler.....	746
SONUÇ.....	752
ÖZET	754
KAYNAKÇA	754

19. BÖLÜM TÜRK DÜNYASINDA DİPLOMASİDEN KURUMSALLAŞMAYA: TÜRKSOY, TÜRKPA VE TÜRK KENEŞİ

GİRİŞ.....	759
Diplomasiden Kurumsallaşmaya: Kavramsal Çerçeve.....	761
TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı).....	768
Kuruluşu.....	768
Yapısı.....	769

Faaliyetleri.....	770
İlişkili Kuruluşlar.....	772
TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi).....	773
Kuruluşu.....	773
Yapısı.....	774
Faaliyetleri.....	776
İlişkili Kuruluşlar.....	778
Türk Keneşi (Türk Konseyi/Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/Tdkük/Tdik).....	778
Kuruluşu.....	778
Yapısı.....	781
Faaliyetleri.....	783
İlişkili Kuruluşlar.....	783
SONUÇ.....	785
ÖZET.....	787
KAYNAKÇA.....	787
EDİTÖR VE YAZARLAR HAKKINDA.....	791

1. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI (TARİH-COĞRAFYA-OLUŞUM)

Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER - Süleyman Demirel Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4019-4976

GİRİŞ

Tarihin en kadim milletlerinden biri olan Türkler, hareketli yaşam tarzlarının beraberinde getirdiği dinamizm sayesinde bugün çok farklı coğrafyalara yayılmış durumdadır. Bu ayrışma ve dağılışı;¹ kuzeyden güneye ve doğudan batıya, bütün Türk soylu toplumlarının birbirleriyle olan irtibatını engelleyen doğal (coğrafi) veya doğal olmayan (siyasi) engeller doğursa da günümüzde hem bilimsel çalışmaların hem de teknolojik imkânların bu engelleri mümkün mertebe ortadan kaldırdığına şahit olmaktayız. Dünyadaki Türk varlığının kendi kadim köklerine yönelişi ve bu arayışın beraberine getirdiği bütünleşme, binlerce yıldır birbirinden ayrı düşürülen, sürgünlere ve zulümlere maruz bırakılan halkların silkelenmesine ve ortak değerlerin su yüzüne çıkmasına olanak sağlamaktadır.

Bugün “Türk Dünyası” olarak adlandırılan ve yaklaşık 11.2 milyon km²’lik geniş bir alanı kapsayan coğrafya;² etnik ve kültürel bağlarla birbirine kenetlenmiş 200 milyonluk bir nüfus potansiyeline sahiptir. Bu etnik ve kültürel birliğin sınır-

1 Nadir Devlet, Balkanlardan başlayarak Çin’in batı sınırlarına kadar uzanan coğrafyada yaşayan Türk soylu toplulukların coğrafi ve siyasi şartların yarattığı farklılıklara rağmen Türk soyuna mensup olmalarının hâlâ güçlü bir bağlayıcı unsur teşkil ettiğini dile getirmektedir. Bkz. Nadir Devlet, “Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış”, Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih), C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 55.

2 Zeki Velidi Togan, Türkili olarak tabir ettiği bu coğrafyanın sınırlarını şöyle tarif etmektedir: “Türkili batıda İdil (Volga) ve Hazar kıyılarından, doğuda Lop Nur Gölü’nün doğusunda 98°, 50° enlemleri, 40° boylam noktasına, Moğol Altayı’nda 93°, 50° enlem ve 46°, 50° boylam noktasına, kuzeyde ise Ural ve Altay dağlarından güneyde İran, Afgan ve Tibet sınırlarına kadar uzanmaktadır. Bu geniş coğrafya ‘Batı Türkili’ ve ‘Doğu Türkili’ olmak üzere iki büyük kısma ayrılmış olup; bunlardan birincisi bugün Rus (1991 yılına kadar), diğeri de Çin idaresi altında bulunmaktadır”. Bkz. Z. Velidi Togan, *Türkili ve Ona Ait İzahlar*, Alaeddin Kıral Basımevi, İstanbul 1943, s. 1.

ları Adriyatik'ten başlayarak Büyük Çin Seddi'ne kadar devam eder. Bu coğrafya da yer alan Türk halklarının yaklaşık olarak yarısına yakın bir kısmının kendine ait bağımsız devleti bulunmakla beraber (% 43.7'si ve 49 milyon km²lik kısmı), bundan çok daha fazlasının (% 56.3 yani 63 milyon km²lik kısmı) bir başka devletin idaresi altında yaşadıkları görülmektedir. Türk toplulukları özellikle Çin ve Rusya'nın idaresi altında kalan bölgelerde yoğunlaşmış durumdadır.

Bu nedenle Türk Dünyasını oluşturan ülkeleri genel itibariyle 3 kısımda ele almak mümkündür:

- A. Bağımsız Türk Devletleri
- B. Özerk (Muhtar, yarı bağımsız) Türk Toplulukları
- C. Bir başka devletin idaresi altındaki Türk nüfus bölgeleri³

Bağımsız Türk Devletleri

Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan Adı

Azerbaycan adı hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bunlardan en dikkate değer olanı; bu adı bugünkü Güney Azerbaycan ve İran'ın batısında kurulan "Odlar Yurdu" (Ateş Ülkesi) anlamına gelen Atropatena Devleti ile ilişkilendirir. Ancak Azerbaycan adının izlerini Türk tarihi ve kültürü içerisinde aranmasından yana görüş bildiren Saadetin Gömeç'e göre; Azerbaycan adı tarihteki Hazar Türkleriyle alakalıdır. Zira Oğuz Kağan Destanı'nda; "*Oğuz Ucan bozkırındayken herkesin buraya eteklerinde toprak getirerek bir tepe yapmalarını istemiş ve bu tepenin adına Azerbaycan adını vermiştir*" şeklinde ifadeler yer almaktadır.⁴

Bir başka rivayete göre ise; bu ismin kökeninde bir başka Türk boyu olan Aslar yatmaktadır. "As" ve "Er" kelimelerinin birleşmesiyle bu bölge "Aser Yurdu" olarak adlandırılmıştır. Ancak yine de bu adın bölgede yaşayan Türklerin ateşpe-restliği ile bağdaştırarak Farsçada ateş anlamına gelen "Ader" veya "Adir" ile ilişkili olabileceğine dair de bazı görüşler mevzubahistir.⁵

3 Hayati Doğanay, "Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 1, S. 1, 1995, s. 23, 32.

4 Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2018, s. 1-2; Şahap Bulak, "Azerbaycan İsminin Kökeni ve Anlamı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, (Nisan 2016), s. 55-56.

5 Ramin Sadıgov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Çağdaş Türk Dünyası*, Ed. Muhammed Bilal Çelik, Nobel Yayınları, Ankara 2020, s. 2.

Azerbaycan Coğrafyası

Azerbaycan toprakları genel itibariyle; Büyük Kafkas sıradağlarının güneydoğu kısmını, Küçük Kafkas sıradağlarının ise büyük bir kısmını içine alır. Tarihi Azerbaycan yurdu bu iki dağ silsilesi arasında kalan Kür Aras ovası ve güneyde Talış, Savalan, Karadağ Bozkuş dağ silsileleri ile İran platosunun kuzeybatı kısmını kapsamaktadır.⁶

Günümüz Azerbaycan'ın toplam yüzölçümü 192.752 km²'dir. Azerbaycan Türkmençay (1828) ve Edirne antlaşmaları (1829) sonucu iki kısma ayrılmıştır.⁷ Güney ve kuzey sınırlarını bir nevi Aras Nehri belirlemektedir. Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan yer (86.800 km²) Rusya'ya, güneyinde kalan yer ise (105.952 km²) İran'a bırakılmıştır. Sovyet Azerbaycan'ı olarak bilinen yerin kuzeyinde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, batıda Gürcistan ve Ermenistan, güneyde İran ve Türkiye, doğuda ise Hazar Denizi vardır. İran Azerbaycan'ı ise, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Sovyetler Birliği ve İran'a ait Gilan bölgesi, güneyde ise Kürdistan İdari Bölgesi ve Zencan, kuzeyden de Rusya ile çevrilidir.⁸

Başkenti Bakü şehri olan Azerbaycan'ın toprak yapısının önemli kısmını ovalar oluşturur. Genel itibariyle yumuşak bir iklime sahiptir. Bu verimli ovalar Güney'de İran Azerbaycan'ına (Güney Azerbaycan) kadar uzanır. İran ile olan sınırı doğal bir engel olan Aras Nehri'dir. Batıda ise Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan'ı (dolayısıyla da Türkistan ve Anadolu'yu) bir kama gibi ortadan ayıran Ermenistan yer alır. Azerbaycan kuzeyde ise Dağıstan ve Gürcistan ile komşudur. Doğusunda Azerbaycan'a hayat veren Hazar Denizi bulunmaktadır. Aras Nehri'nin devamı niteliğindeki Kura Nehri buraya dökülür. Azerbaycan genel itibariyle 60 rayon (mahalle), 45 şehir ve bunun yanında Nahçıvan ve Dağlık Karabağ muhtar bölgelerinden oluşmaktadır.⁹

2.5 milyon nüfusuyla Azerbaycan'ın başşehri olan Bakü, ülkenin aynı zamanda en büyük şehri, Azerbaycan ve Kafkasların en büyük limanıdır.¹⁰ Azerbaycan'ın diğer önemli şehirleri Gence, Şuşa, Lankeran, Kuba, Şeki, Nahçıvan, Sumgayıt, Karaçukur, Mingeçevir'dir.¹¹

6 Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 19, s. 122.

7 Böylelikle Aras Nehri'nin kuzeyindeki 86.800 km²'lik kısım Rusya'ya, bu nehrin güneyindeki 135.000 km²'lik kısım ise İran'ın kontrolüne bırakılmıştır. Bkz. Sadıgov, a.g.m., s. 1.

8 Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, C. 4. İstanbul 1991, s. 317.

9 Betül Aslan, "Azerbaycan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 0, S. 5, (1996), s. 48.

10 Abdülhalik Bakır, Feridun Şenol, "Azerbaycan'ın Gözbebeği Bakü Şehrine Genel Bir Bakış (Eski Çağlardan Orta Çağ'ın Sonuna Kadar)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, (2020), ss. 87-122.

11 Gömeç, a.g.e., s. 2.